

YÛNUS EMRE DÎVÂNÎ

Hazırlayan

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatcı

©

T. C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIđI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜđÜ

3139

KÜLTÜR ESERLERİ

422

ISBN 978-975-17-3342-9

www.kulturturizm.gov.tr

[e-posta: yayimlar@kulturturizm.gov.tr](mailto:yayimlar@kulturturizm.gov.tr)

[Bu kitap internet ortamında ilk kez yayımlanmaktadır.](#)

YÛNUS EMRE'NİN DÎVÂNİ, DİLİ, DÜŞÜNCE Sİ VE SAN'ATI

Yûnus Emre XIII. Asırda Orta Anadolu'da yaşayan mutasavvıf bir şairdir. Kaynakların verdiği bilgiye göre 1240-1 senesinde Eskişehir'e bağlı Sarıköy'de doğmuştur. Herhangi bir öğrenimden geçip geçmediği belli değildir. Tasavvuf öğrenimi için önce Hacı Bektaş-ı Velî'ye gitmiş, Onun yönlendirmesiyle Tapduk Emre'nin müridi olmuştur. Menakıba göre Tapduk Emre'ye kırk yıl hizmet ettikten sonra seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. 1320-1 senesinde vefat eden Yunus Emre, yazmış olduğu şiirleriyle Türkçe'yi bir aşk ve manâ dili haline getirmiştir.

Yûnus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye (Öğüt Kitabı) ve Dîvân-ı İlâhiyât (Şiirler) olmak üzere, bilinen iki eseri vardır.

Risâle, H. 707/M. 1307 yılında, mesnevî şeklinde yazılmış tasavvufî bir öğüt kitabıdır. Bu eser, "Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün" vezniyle yazılmış 13 beyitlik bir mesnevî ile başlar mensur bölümle devam eder. Asıl mesnevî, bu mensur bölümden sonra başlar. Metin, mensur kısımdan önce gelen giriş beyitleriyle birlikte 600 beyitten oluşmaktadır. Asıl mesnevî "Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Fe'ülün" vezniyle yazılmıştır. Aruz vezninin Türkçe'de yeni yeni uygulandığı bir devirde yazılan risalede, bir hayli vezin aksaklıkları vardır.

Risâletü'n-Nushiyye, belli bir plana göre yazılmakla birlikte, eserin üslûbu, Yûnus'un ilâhîlerine göre daha az şiiriyet ve lirizm taşır. Bu mesnevîde ahenkten ve âşikâne bir üsluptan söz etmek mümkün değildir. Fakat eserde sembolizm mükemmeldir. Buradaki kavramlar soyut olup, genellikle teşhis (kişileştirme) san'atıyla işlenmiştir. Didaktik bir öykü olan Risâletü'n-Nushiyye, insanın, olgun insan olma yolunda yaşadığı manevî yolculuğunu anlatmaktadır. Yûnus, bu manâ yolculuğunu anlatırken devrin sosyal ve kültürel değerleriyle, nefisle mücadele, aşk ve muhabbet, kanaat, ıstırap gibi hallerin evrensel kavramlarını kaynaştırıp kısmen sembolik bir mesnevî kaleme almıştır.

Yûnus Emre, XIII. yüzyılda Anadolu sahasında Oğuz Türklerinin konuşup yazdığı yazı dilinin en önemli temsilcilerindendir. Türkiye Türkçesi'nin tarihî devresinin ilk safhasını teşkil eden ve "Eski Anadolu Türkçesi" adı verilen bu şivenin oluşumunda, Yûnus Emre büyük bir rol oynamıştır. Yûnus'un Dîvân'ında kullandığı kelime ve ifade kalıpları, mecaz ve ıstılahlar, Türkçe'nin edebîleşmesi yolunda gerçek bir dönüm noktasıdır. Esasen Yûnus'un eserlerinde görülen dil bilimi kuralları, Sultan Veled'in, Gülşehrî'nin, Ahmet Fakîh ve Âşık Paşa gibi, o devir şairlerinin eserlerinde de bulunmaktadır. Fakat Yûnus'un dili, kendine özgü bir üslup ve estetik taşımaktadır.

Bilindięi gibi, Anadolu Selçukluları zamanında din ve bilim dili olarak Arapça; edebiyat dili olarak da Farsça kullanılıyordu. Hatta bu devirde Farsça, saray dili hâline gelmişti. İşte Yûnus Emre ve devrinin diğer Türkçe yazan şairleri, sessiz sedasız önemli bir inkılâp gerçekleştirmişler; Türkçe'ye dönüş yapmışlardı.

Günümüze gelmemekle beraber, Yûnus'un yaşadığı çağda zengin bir sözlü edebiyatın var olduğu söylenebilir. Daha XII. yüzyılın başından itibaren yazılı bir edebiyatın doğmaya başladığı da bilinmektedir. Yûnus Emre ve çağdaşları, Anadolu'da yeni bir edebî dil meydana getirirken, halk diline, sözlü ve yazılı edebiyata dayanmışlardır.

Yûnus Emre'den az önce yaşayan bir kaç şair Anadolu Türkçe'siyle şiir yazmıştı. Bunların içinde Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin bilinen bir kaç şiiri ve mülemması bulunmaktadır. Mevlânâ'dan sonra oğlu Sultan Veled, ana dili Türkçe ile babasından daha çok sayıda şiir yazmıştır. Diğer taraftan Yûnus Emre'den biraz önce veya sonra yaşayan Ahmet Fakîh, Şeyyâd Hamza ve Dehhânî gibi şairlerin Anadolu Türkçe'siyle az çok eserler kaleme

aldıklarını biliyoruz. Bütün bunların içinde Yûnus'un Türkçe'si, fikirleri gibi müstesna bir yere sahiptir.

Yûnus'un asıl dehası, Türkçe'yi bir sanatçı duyarlılığıyla kullanmasında aranmalıdır. O, Türkçe tasavvuf ve manâ dilinin kurucusudur. Dilimiz, Yûnus'un kalemiyle estetikleşmiş, edebîleşmiş ve yeniden hayat bulup yayılmıştır. Bu dil, İslâmî Türk medeniyetinin o devirde taşıdığı bütün zenginliği içine alan ve aksettiren bir özellik arzeder.

Yûnus'un kullandığı dil, sadedir. Bununla birlikte O, devrinin Türkçe'sinde var olan ve halk tarafından da anlaşılan Arapça ve Farsça kelimeleri de kullanmıştır. Zira bu devirde Türkler, İslâm medeniyeti dairesine girmiş; Kur'ân, sünnet ve bunlara bağlı olarak gelişen İslâm tasavvufuna uygun olarak yaşamaya ve düşünmeye başlamışlardı. Dolayısıyla halk, bu kültürün dilini de hazmetmiştir. Bu sebeple Yûnus'un dili, halkın yabancı olduğu bir dil değil, aksine âşinâsı olduğu bir dildir. Bu yüzden şöhreti geniş bir muhite yayılmıştı. Onun şiirlerinde; halk söyleyiş ve deyimleri, Türkçe'ye adapte edilen Farsça ve Arapça kelimeler, devrin kültürünü yansıtan, bilhassa, din tasavvuf, toplum, insan, maddî kültür, kozmik âlem ve devrin insan tipleriyle, sosyal ve siyasî düzenini dile getiren ifade ve unsurlar çok miktarda bulunmaktadır.

Yûnus Emre Dîvânı incelendiğinde, pek çok Arapça ve Farsça kelimenin Türkçe'nin ses yapısına uyarlandığı görülecektir. Şiirlerde, mesela; Farsça olan bicid, "becid"e; çerâğ, "çırak"a; âşikâre, "eşkere"ye; mismil, "mısmıl" şekline dönüşmüştür. Yine, Arapça olan vasiyyet "vasyet"e; hecâ, "hece"ye; berk urmak, "balkurmak" veya "balkımak" şekline dönüşmüştür.

Yûnus'un şiirlerinde dikkat çeken bir başka özellik de, artık bugün unutulmuş pek çok arkaik kelimenin kullanılmış olmasıdır: "Arkuru, ög, ötmek, üzme, ayruk, bezek, kezek, dikçi, ton, genez, karımak, uçmak, pusu, tanmak, şeşmek, sağınmak, sınık, kiçi, esenlemek, tükeli, bayık, iye, sünük, sösmek, utlu, yazu, yazuk" gibi kelimeler, Yûnus'taki arkaizmi göstermektedir.

Yûnus'un asıl dehâsı dildeki başarısıdır. Yûnus, hangi tefekkür ürününü nasıl bir dil ile anlatmıştır da, bu kadar sevilmiştir? Bunu Nihat Sami Banarlı şöyle tesbit etmektedir:

"Yûnus Emre'ye kadar, üç milletin üzerinde asırlarca işlediği Acem lisânı bile vahdet-i vücûd inanışını Yûnus kadar kolay söyleyememiştir. Hiçbir yapmacığı olmayan, adeta san'at kaygısı ile söylenmiyormuş gibi sade ve külfetsiz bir lisanla söylenen Yûnus'un şiirlerine hemen bütün tasavvuf edebiyatında benzer şiirler bulmak kolay değildir. Bu şiirlerin benzerleri, ancak Onun yolunda yürüyen ve Onun gibi söylemek azmiyle coşkun, Yûnus Emre mektebi talebesinin bazı şiirleridir.

Yûnus'ta, tasavvufun söylenmesi güç heyecanları berrak bir su içindeymiş gibi zevkle görülür. Bu su, denilebilir ki, Yûnus'un güzel, mûsikî dolu, saf ve temiz Türkçe'sidir. Bu öyle bir sudur ki, bulunduğu kap sarsılıp Onu çağıldatan şairin ruhundaki fırtınalar arttıkça daha çok berraklaşır.

Allah sevgisini, insandaki Allah'ı; her varlıkta Allah diyen bir ifade bulunduğunu söyler ve Tanrısına varamamak endişesiyle yandığı zamanlardaki acısını haykırırken Yûnus, âdeta eskiden söylenmiş şiirleri hatırlıyor ve onları tekrarlıyormuşçasına şiiri kolay söylemiştir.

Böylelikle, Anadolu'da XIII. asırda başlayan ve bir daha yerini hiç bir yabancı dile bırakmayan Türkçe'nin bu kat'i zaferinde Yûnus Emre'nin aziz hizmeti vardır. Ancak, Yûnus Emre Türkçe'si, bazılarının yanlış olarak söyledikleri gibi bir öztürkçe değildir. Bu dil, ortak İslâm medeniyeti içinde öteden beri gelişmeye başlamış ve bu ortak medeniyet dillerinden Türkçeleştirilmiş kelimelerle zengin bir İslâmî Türk Dili'dir. Türk Milleti, bilhassa Anadolu ve balkanlar Türkiye'sinde her türlü yabancı menşeli kelimeleri Yûnus Emre asrından bu yana,

büyük bir temsil kudretiyle Türkçeleştirmiş; bunların pek çoğunu kendi dilinin söyleyiş inceliklerine uydurarak Türkçe sözler hâline getirmiştir.

İmanı ve ideali gereğince, geniş halk topluluklarına ses duyurmaya çalışan Yûnus Emre'nin Türkçesi, işte bu şartlar içinde sade ve çok güzel bir halk lisânıdır."

(Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, İstanbul 1983, s. 335.)

Onun asıl farkı, Türkçe'ye getirdiği değişik ses ve kelimelere yüklediği kendine özgü manâlardadır. O, sade bir dile derin manâlar yüklemesini bilmiştir. Şiirlerinde hakim olan üslup, konuşma üslubudur. Bu özellik ilâhîlerin asırlarca dilden dile yaşayarak günümüze gelmesinin gerçek sebebidir.

Şairimizin dili konusunda söylenebilecek önemli hususlardan birisi de, dîvânı incelendiğinde görüleceği üzere, Onun az da olsa âyet veya hadîslerden iktibâslarda bulunmasıdır. Fakat asıl önemlisi dîvânın hemen her şiirinde O, bu âyetlerin adeta Türkçe meâlîni verir gibidir.

Yûnus Emre, ayrıca, kullandığı dil, üslup ve soyut unsurlarıyla kendinden sonra gelişen halk ve dîvân şiirini hazırlayan kişi olmuştur.

Nihayet, Türkçe, Yûnus Emre'nin kalemîyle en güzel şeklini almıştır. Yûnus, bütün edebiyat tarihimiz içinde Türkçe'nin edebî bir dil hâline gelmesinde en büyük, en mühim merhalelerden birisi ve belki de birincisidir. Onun dili, kısaca, İslâmî Türk medeniyetini ve inanç değerlerini bütün derinlikleriyle aksettirmektedir.

*

Yûnus Emre, bir Türk-İslâm mutasavvıfıdır. Onun şahsiyetini yoğuran en önemli unsur da tasavvufî hayattır. Bu özelliği esas olmak kaydıyla Yûnus, dili, düşünce sistemi, geleneğe bağlılığı, çevresi ve hayat tarzıyla Türk ve millîdir. Yûnus'u incelerken, eserinin şekli yapısıyla beraber muhtevasını da değerlendirmek gerekir.

Yûnus'un dünyasını "Allah aşkı, tevhîd düşüncesi, ahlâk ve gelenek" gibi dört önemli kavram oluşturur. O, düşüncelerini şiirle ifade ederken sâde, fakat, derindir.

Yûnus Emre'nin idealize ettiği tip, "insân-ı kâmil" tipidir. Mutasavvıfımıza göre eşya, tek ve mutlak varlık olan Tanrı'dan zuhur etmiştir. Tanrı'dan zuhur eden eşyâ yine geldiği âleme, yani Hakk'a dönecektir. Eşyanın, kendisine ait müstakil bir vücûdu yoktur. Vücûd tektir ve o da Tanrı'ya aittir.

Yûnus'a göre ahlâk, insanî olmayan davranışları terk edip ilâhî yaradılışa yönelmektir; ahlâkî olmayan davranışlar, Yûnus'un sözlüğüne "yaramaz" kelimesiyle girer. "Yaramaz" davranışların "yarar" davranışlara dönüştürülmesi, insân-ı kâmil olmanın esasıdır.

İnsanı insan yapan öz, yaratılıştaki aşk cevheridir. Ona göre aşk, var olmanın yegâne sebebidir.

Yûnus'u, felsefî mânâda panteist, mistik veya hümanist kabul etmek doğru değildir. Her şeyden evvel, Yûnus'un tasavvuf anlayışı Kur'ân-ı Kerim'e, Hz. Peygamber'in davranışlarına, kendisinden önce yaşayan İslâm mutasavvıflarının düşüncelerine dayanır.

Yûnus'un mutasavvıfılığı dinamiktir. O, manevî hayatı toplumla iç içe yaşar. İdealize ettiği insanı anlatırken hayatın içinden, doğadan ve çevresinden bazı unsurları mecâz olarak alır. Mesela, Hak yolcusunu deniz kenarına göçen bir kuşa; kuşun menziline denize; mürşidi cevhere, hazineye; câhil kişiyi öğüt almayan hayvana benzetir.

Yûnus, şiirinde, çevresinden, eşyadan, doğadan, dünyevî değerlerden söz etmekle birlikte, o, maddî değerleri hiçbir zaman gaye olarak ele almamıştır. Onun gayesi ilâhîdir. Ona göre, varlığın özü önemlidir. Her şeyin özünde hakikati aşk olan Allah vardır. Aşk bu manada hakikatin hem kendisi, hem de vasıtasıdır. Dolayısıyla Allah'a yine aşk ile ulaşılabilir. Varlık, Tanrı'nın özündeki bu aşkın dalgalanmalarından ibarettir. İlk yaratılan cevher, yaratılışın gayesi olan "Nûr-ı Muhammedî" de aşktan ibarettir. Bu nur insanın cevherinde vardır ve insana verilen değer de bu cevherden ötürüdür.

Aşkın temelinde Allah olduğuna ve Allah aşktan ibaret olduğuna göre, her türlü sevgi insan içindir, diyen hümanistler, aşkı sınırlandırdıkları için Yûnus'tan daha farklı düşünürler. Zira Kur'an'daki Allah, âlemleri kaplamış bur nûrdur. İnsan ise, bu nurun bir yansımasıdır. Bunun içindir ki, Hümanist sevgi anlayışı daha dar bir anlayıştır.

"Yûnus Emre'nin hümanizmasının kaynağını başka yerlerde aramak mânâsızdır. Onda görülen bu insan sevgisi, tamamıyla İslâm'ın esaslarına ve bunu en iyi şekilde tatbik eden Türk milletinin değer hükümlerine dayanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de "müminler kardeşler," buyurulmuştur. Hz. Peygamberimizin ise, "Ey Allah'ın kulları, hepiniz kardeş olun." Yine, "Kendisi için sevdiği şeyi mümin kardeşi için de sevmeyen tam mümin olamaz." Ve yine, "birbirinize kin tutmayınız, birbirinizi kıskanmayınız, birbirinize sırt çevirip alakasız davranmayınız." gibi hadisleri vardır. İslâmiyet'te insanın değeri çok büyüktür. Yûnus Emre de, -başkaları gibi- İslâm'ın anlayışını ve görüşünü, hayat telakkisini anlatmıştır. Onun büyüklüğü, bunları ifade edişteki kudretinden ileri gelmektedir." (Faruk K. Timurtaş).

Yûnus'un manevî dünyasına felsefî yaklaşımlarla da girilemez. Nitekim Onun sermayesi akıl değil, aşktır. Akılla her şey tamamlanamaz fakat aşk gelince cümle eksikler biter. Yine bundan ötürüdür ki, Yunus'un dünyasına, Onun kabul ettiği düşüncelerin kavramlarıyla girmek gerekir.

Esasen eski tabâkât ve tezkire yazarları Yûnus'un san'atından bahsederlerken, "tasavvufî şahsiyetini" daima ön plana çıkarmaktadırlar.

Bu konuda Lâmiî, şairin şiirini anlatırken "ser-â-ser esrâr-ı tevhîd ve etvâr-ı tefrid ve rumûz u işaretir." demektedir.

Âşık Çelebi'ye göre Yûnus, "Tanrı mektebinde okuyan bir ârifdir." Çelebî, bu konuda şöyle diyor: "Lisan-ı kâli, lisân-ı hâlâ tercemân itmiş abdâl u ebrârdandır. Ve lisân-ı aynıyla izhâr-ı mafî'z-zamîr eden ashâb-ı esrârdandır."

Şeyhî Süleymân Köstendili'nin kanaati de bunlardan farklı değildir. Yûnus, Şeyhî'ye göre, "Türkçe ibarelerle gazel ve ilâhî tarzında pek çok tasavvufî sırrı izhâr etmiştir."

Bursalı M. Tahir'in şu cümleleri, Yûnus'un san'atkâr şahsiyetinin çerçevesini çizer: "İlâhiyât-ı ârifâneleri sâde ve amiyâne olmakla beraber, gavâmız-ı ilm-i tasavvuf cihetiyle pek çok mezâmin-i hakîkayı câmi' olduğu kendisinden sonra gelen bi'l-cümle urefâ ve kümmelînin teslim-gerdesidir."

Cemil Rif'at'ın kanaatleri de konumuz açısından pek mühimdir: "Yûnus, bugün bile okunması lezzet verecek derecede temiz ve açık bir Türkçe ile yazar. Gazeliyatının mevzuu, hemen kâmilen dervîşliğe, ulûhiyete, mürşidliğe, Cennet ve Cehennem'e dairdir. Bütün eserlerinde tasavvufun müsterih ve dünyaya gülen rûhu hissedilir. Bilhassa Yûnus Emre mısralarına çok derin ve samimi bir heceyan da vermeğe muvaffak olmuştur ki, bugün bile üzerinden tamam yedi asır geçtiği halde o mısraları tekrar ederken rûhumuzu saran güzelliğin sırrı da budur."

Köprülü'ye göre Yûnus'un san'atı "millî"dir. Bu Türk san'atının başlıca iki özelliği vardır. Birincisi ona ahlâkî, sofîyâne esaslarını veren İslâmî-Nev-Eflatunî unsur; ikincisi, lisânın esası, diğeri şekli teşkil eden bu iki unsur. Yûnus'un şahsiyetinde birbiriyle o sûretle mezc olmuştur ki, ondan vücûda gelen o yeni san'at şekli zevk itibariyle tamamen Türktür.

Esasen Köprülü'nün, Yûnus'un san'atını oluşturan unsurlardan saydığı "İslâmî-Nev-Eflatunî anlayış, Hz. Peygamberden beri yaşanagelen "ledünnî" hayattır. Yûnus, bu hayatı ve görüşü, Türk'e has bir zevk ile ifade etmiştir. Bunu yaparken, san'atını oluşturan bazı karakteristik özelliklerden de söz etmek gerekir. Bunlar, samimilik; açıklık ve ilâhî bir duyuştur.

Yûnus'u okurken, karşımıza sâde, masum ve rûhu şefkat dolu bir dervîşin ilâhî bir lisanla konuştuğunu hissederiz; zaten bu sebeptir ki, Yûnus, daha yaşadığı çağda yayılmış, haklı bir şöhrete kavuşmuştur.

Yûnus'un kültüründe sadece mistik kavramlar söz konusu değildir. O, şiirlerinde, Hint-İran ve Yunan mitolojisinden; efsanevî unsurlardan, âyet ve hadîslerden, klasik dönem mutasavvıflarından, halk kahramanlarından bir hayli ictibâslarda bulunur. Diğer taraftan bu dîvândaki şiirlerde mahallî hayatın izlerini canlı bir şekilde yaşadığını görmek mümkündür.

Yûnus, Türklerin İslâm medeniyeti dairesine girmesiyle birlikte yaşamaya başladığı kültür değişmelerinin de şahididir. Dîvân'da, akıncı bir Türk toplumundan ikinci bir Türk toplumuna geçişin canlı izlerini görmek mümkündür.

Mutasavvıfımızın san'atında, irşâd gayesiyle (didaktizm) aşk (lirizm) paraleldir. Bu sebeple söz konusu şiirler, Mevlânâ'nın şiirlerine benzemektedir. Onun şiirlerinde görülen öğreticilik, insana bıkkınlık verecek derecede değildir. Çünkü Onun ifadelerindeki doğallık ve sevgiden kaynaklanan coşku, öğreticiliği hissettirmemektedir. Başka bir ifadeyle, Yûnus Emre'deki fikrî unsurlar, duygunun potasında erimiştir. Şiirinin özünde insanın hakikati olduğu için, Yûnus'un tasvir ettiği insan, her devirde yeniden yaşanmaya ve yorumlanmaya müsaittir. Bu şiirlerdeki coşkunun kaynağı, Yunus'un değişen mekan ve zamanlarda, değişmeyen insanı yakalamasından kaynaklanmaktadır.

Yûnus Emre, Ortaasya'da, Ahmed Yesevî ve dervîşlerinin hikmetleriyle başlayan çığı, ilâhîleriyle Anadolu'da devam ettirmiştir. Fakat bu devam, taklîdî mahiyette değildir. Yûnus, "Hikmet Geleneği"ni kendi kabiliyetiyle yoğurmuştur. Bu sebeptendir ki, O, "mektepe bir şair" olarak tanınmıştır.

Bir üslupçu olan Yunus, kendinden önce yaşayan sûfiler tarafından kullanılan klâsik kavramların Türkçe karşılıklarını bilinçli olarak arayan ilk kişidir. Başka biur söyleyişle, Yunus'un büyüklüğü, kendisine has soyut bir sûfî dili geliştirerek dilimizin bir aşk ve mânâ dili olmasını sağlamasından kaynaklanmaktadır. Anadolu'da Yûnus'tan sonra yaşayan, Onun izinden giden pek çok şair mutasavvıf artık bu mânâ dilini kullanıp işlemiştir. Şairleri "Yûnus dilinden konuşturan" sebep nedir, şeklinde sorulacak bir sorunun cevabı yine Yûnus'un menkabevî hayatıyla ve şiirlerinde gizlidir.

Yûnus Emre'nin destanî hayatı kendi çağından günümüze kadar özellikle sûfî çevrelerde "bir sâlik timsâli" olarak sürekli anlatılmıştır. Bu özellik, şiirleri için de geçerlidir. Onun şiirleri, sâliklere gerek usûl (erkân) öğretiminde ve gerekse aşk ve irfân telkin eden özellikleri yönüyle asırlardan beri okunagelmıştır.

